

evanjelického augsburského vyznania, o Jozefovi Bencúrovi a Pavlovi Šramkovi, ktorí „pôsobili akoby z úzadia, ale ich význam pre cirkevné dianie bol nespochybniteľný“; dodajme, že práve preto bude treba nanovo „prečítať“ aj ich význam v dobových kultúrnych a literárnych súvislostiach.

Na úrovni drobných pripomienok by sa dal korigovať nepresný údaj o kauze superintendenta S. Hruškoviča, ktorý bol suspendovaný už v r. 1746, ale po prešetrení obvinenia bol v marci 1748 znovu uvedený do úradu (čo iste nemení na podstate dehonestujúcich represívnych opatrení). Za zváženie asi stojí predsa len anachronický výraz „disidentské cirkvi“, použitý v súvislosti s nekatolíckymi denomináciami.

Odporúčam knihu Evy Kowalskej všetkým, ktorí majú záujem o korektnú, „sine ira et studio“ a pútavo napísanú správu o jednom z najmenej prebádaných, hoci najzaujímavejších úsekov slovenských (a uhorských) dejín. Rada by som ju však „posunula“ aj tým, ktorí – ak ich občas nedajbože postihne povinnosť prelistovať nejakú literárnu pozostalosť – radi zoširoka a *urbi et orbi* rozprávajú o „úmornej drine“. Stačí, ak si v knihe Evy Kowalskej preštudujú zoznam použitých prameňov a súpis navštívených archívov. A to ešte nebudú vedieť, že autorka v rámci výskumu pôsobnosti Michala Institorisera Mošovského preštudovala a (pre ďalších používateľov) usporiadala *niekoľkotisícovú* zbierku jeho latinskej, nemeckej, maďarskej a slovenskej korešpondencie v Knížnici evanjelického lýcea ev. a. v. cirkvi v Bratislave. Tento údaj totiž v recenzovanej práci, samozrejme, nenájdeme.

Autorka zato v závere s príslovnou civilnosťou poznamenáva, že jej „práca si nerobí nároky na artikulovanie, tobôž nie na zodpovedanie všetkých otázok, ktoré sa pri podrobnom skúmaní... ponúkajú“; podľa nej splní svoj účel už vtedy, keď podnieti záujem o ďalšie štúdium. Radi ju zabezpečujeme, že sa tak deje.

Gizela Gáfriková

Gizela Gáfriková a kol: PANNONIA DOCTA – UČENÁ PANÓNIA. Z prehistórie uhorsko-slovenskej literárnej historiografie. Bratislava : VEDA, 2003. 355 s.

Ak sa aj na viacerých fórach konštatovalo, že výskum našich najstarších literárnych dejín dosiahol v ostatných rokoch určitú dynamiku, potvrdením čoho je vydanie viacerých výberov, antológií i vedecké a čitateľské vydania diel niektorých autorov, predsa len naďalej pretrvávajú potreba hlbšieho textologického prieniku a najmä potreba prečítania si mnohých archívnych textov a dokumentov. Veď práve poznanie týchto prác môže pootvoriť dvere nielen do dejín literárnej vedy, ale má veľký význam z hľadiska odкрývania kultúrnoduchovného myslenia v rámci uhorského i stredoeurópskeho priestoru a napomôže skorigovať, potvrdiť či vyvrátiť mnohé tradované názory. I preto musíme privítať prvolezckú iniciatívu kolektívu literárnych historičiek, ktoré sa pod vedením G. Gáfrikovej odhodlali na systematické spracovanie literárnej protohistórie. Zvolili pritom veľmi dobrú formu, a to spojiť základné monografické portréty a čiastkové štúdie s ukázkami konkrétnych textov.

I preto knižku vydavateľstva VEDA *Pannonia docta – Učená Panónia* orientovanú na problematiku uhorsko-slovenskej literárnej a kultúrnej historiografie 17. a 18. storočia možno pokladať za významný edičný čin a z hľadiska výskumu tejto problematiky nepochybne za dielo prelomové. Ide vlastne o prvý pohľad na začiatky našej kultúrnej histórie, pohľad, ktorý dôsledne mapuje postupné budovanie metodologického inštrumentária nielen literárnej histórie, ale v podstate dejín našej kultúry v kontexte uhorského i stredoeurópskeho priestoru.

Štruktúra celej knižky je dôsledne premyslená, nejde teda iba o akýsi komentovaný súbor prekladov z dobovej literatúry, ale každá osobnosť a ukážka z jej diela je uvedená kvalifikovanou štúdiou zväčša monografického charakteru. V tomto zmysle rukopis roztvoril množstvo problémov, ktoré už roky rezonujú

v historických i literárnohistorických výskumoch. Za mimoriadne podnetnú považujem úvodnú štúdiu zostavovateľky G. Gáfríkovej: *Od historie litterarie k literárnej histórii*, v ktorej sa autorka usilovala vyšpecifikovať hlavné dominanty rôznorodých pohľadov na dejiny uhorskej literatúry, kultúry a písomníctva od najstarších čias a poukázala na premeny a vývin celého metodologického zázemia. Zároveň sa pokúsila riešiť aj niektoré terminologické problémy, najmä pokiaľ ide o preklady latinských slov litterae, litteraria, či dobovo premenlivý termín natio. Osobitne upozornila na problém prekladu dobového termínu *historia litteraria*, ktorý sa napríklad v nemeckej literárnej histórii chápal od 16. storočia najmä ako dejiny znalostí kníh a písomníctva a pri možnom hľadaní adekvátneho slovenského ekvivalentu sa priklonila ku kompromisu -- ponechať latinský výraz. Veľmi správne poukázala na hiát v poznaní historických súvislostí vo vzťahu k termínom litteratura, litteratus, litteraria, ktorých interpretácia v zmysle literatúra a literárny je značným anachronizmom. Upozornila zároveň aj na peripetie utvárania predhistorických názorov na formovanie slovenského literárneho dejepisectva i na sporadické exkurzy súčasnej vedy do tohto obdobia. Veľmi správne konštatuje, že *najmä prostredníctvom študijných ciest protestantských vzdelancov prenikajú na prelome 17. a 18. storočia z európskych -- predovšetkým nemeckých -- akademických a univerzitných stredísk do uhorského prostredia prvky vedeckej disciplíny, ktorá zhruba od polovice 16. storočia pod označením historia litteraria začína postupne nadväzovať na polyhistorické úsilia stredoveku* (s. 12). S tým všetkým samozrejme súvisí aj potreba zohľadňovať v tomto zmysle komplikované (paralelné i disparátne) medzikultúrne a medziliterárne javy príznačné pre jazykovo i národnostne rôznorodé uhorské spoločstvo.

Po úvodnej štúdii nasledujú monografické portréty jednotlivých osobností s ukázkami z ich diel. Štúdia Alexandry Dekanovej *Ukážka uhorskej vzdelanosti ako zrkadlo autora a doby* sa venuje osobnosti a dielu Dávida Cwittingera ako významnej osobnosti uhor-

ských kultúrnych a cirkevných dejín v 18. storočí. Ide predovšetkým o popis a interpretáciu jeho jediného tlačou vydaného diela -- lexikónu *Specimen Hungariae literatae* (Ukážka uhorskej vzdelanosti). Autorka popri popísaní základnej štruktúry diela a koncepčného prístupu k spracovaniu jednotlivých portrétov významných osobností uhorského kultúrneho, spoločenského a politického života upozorňuje na dôležité dobové pramene a podnety (Peter Reva, Jakob Friedrich Reimmann, Johann Keilhacker) i na motiváciu -- očistiť nepriaznivú povest' o Uhorsku „*poukázaním na skvelé úspechy a zásluhy jej obyvateľov*“ (s. 45). Dekanová predložila zároveň ukážky Cwittingerom spracovaných portrétov viacerých známych i menej známych osobností (napr. Ján Bayer, František Fóriš, Daniel Fröhlich, Tobiáš Masník, Daniel Viliam Moller, Ján Sambucus, Martin Szentiváni), ktorými sa môžu doplniť niektoré faktografické poznatky o jednotlivých osobnostiach a zároveň umožnia preniknúť do žánrového postupu v dobových biografiách. Z hľadiska našich kultúrnych i duchovných dejín poznačených v tomto období najmä konfesionálnou nevráživosťou je zaujímavý tolerantný Cwittingerov postoj k osobnostiam všetkých konfesií, ba dokonca aj tendencia k ich postupnému zjednoteniu. Prínosom sú aj dobové ohlasy (neznámy autor v Acta eruditiorum, D. Krman, J. F. Reimmann), ktoré dokazujú, že Cwittingerovo dielo nepochybne rezonovalo vo vedomí súvekej odbornej uhorskej i mimouhorskej odbornej verejnosti.

Ďalšia kapitola *Charakter Krmanovho Predhovoru ku Klejchovmu kancionálu*, ktorej autorkou je Tímea Vráblová, analyzuje na pomerne širokom priestore Krmanov text, ktorému sa dosiaľ v našej odbornej spisbe venovala iba čiastková pozornosť. Vráblová ako znalkyňa dejín našej duchovnej piesne, najmä piesne barokovej, sa pokúša vsadiť Krmanove názory na duchovnú pieseň do širšieho kontextu, pričom veľmi správne poukazuje na priam prelomový charakter Krmanovho textu z hľadiska našich hymnologických prác. Krmanov *Predhovor* považuje autorka za prvý historický prehľad duchovného spevu v slovenskej protestantskej cirkvi

a poníma ho „nielen ako bežný propedeutický úvod ku kancionálu, ale aj ako odborný text“ (s. 121) a v tomto zmysle aj ako jednu z podôb predhistorického štádia slovenskej literárnej historiografie. Dôležité je aj konštatovanie v závere celej štúdie, že vydanie Krmanovho úvodu „*bolo i napĺňaním širšej Krmanovej vízie v oblasti jazykového bádania*“ (s. 137), čo by nepochybne mohlo byť inšpiratívne aj pre prácu v oblasti jazykových dejín.

Zostavovateľka publikácie G. Gáfriková je autorkou troch štúdií – štúdie o Jozefovi Inocentovi Dežerickom (Niekoľko poznámok k Dežerického *Obrane pestovania vzdelanosti v Uhorsku a osobitne v meste Nitra a v Nitrianskej diecéze*), Andrejovi Šmálovi (K Šmálovmu *Zoznamu turčianskych vzdelancov a spisovateľov*) a Alexiovi Horányiovi (K Horányiho konceptu *historie litterarie* v Memoria Hungarorum...). Všetky sú spracované s príznačnou precíznosťou, prinášajú celý rad nových zistení a najmä nie sú izolovanými portrétmi, ale vždy sú vsadené do širšieho kultúrneho a literárneho kontextu. V istom zmysle sú aj dôkazom o silnej tradícii a význame regionálnych historických prác: v prípade Dežerického je to jeho zviazanosť s Nitrianskou diecézou, v prípade Šmála s Turcom a do istej miery reprezentujú isté rozdiely v konfesiónálnych pohľadoch.

Osobnosť piaristu I. Dežerického je v našej odbornej verejnosti pomerne málo známa. I. Dežerického ako autora päťzväzkového diela *De initiis et maioribus Hungarorum commentaria, 1748 – 1753* (Rozpravy o počiatkoch a predkoch Uhrov) môžeme považovať za jedného z tvorcov oficiálnej dobovej historiografie, v ktorej sa pôvod Maďarov odvodzoval od Skýtov a Dežerický preto za spoločný jazyk všetkých skýtskych kmeňov vrátane Slovanov a Germánov považoval maďarčinu. Zároveň v diele *Obrana pestovania vzdelanosti* v Uhorsku a osobitne v meste Nitra a v Nitrianskej diecéze jeho argumentačnú silu a spomínanú historickú koncepciu podporila aj polemika proti dehonestujúcim výrokom na adresu Uhorska talianskeho kňaza Raymunda Cecchettiho. Tieto zistenia dokladá Gáfriková viacerými dobovými dôkazmi, upozorňuje na

rôzne podoby úvah o skýtskych predkoch (napr. M. Bel) a poukazuje aj na kritické prijatie Dežerického názorov najmä v prostredí protestantských vzdelancov (M. Rotarides, P. Valaský).

Štúdia o diele A. Šmála okrem iného spracúva textologickú problematiku týkajúcu sa rukopisných odpisov a variantov Šmálovho diela o turčianskych vzdelancoch. Práve v súvislosti so spomínaným Dežerického názorom sú zaujímavé Gáfrikovej konštatovania o Šmálovom chápaní pojmu Hungarus, v ktorom sa tiež argumentuje skýtskymi predkami, ale Šmál zároveň aj upozorňuje na diferencovanosť obyvateľov Uhorska z hľadiska jazykových znakov, a teda podľa Gáfrikovej „*zjavne reflektuje jazykovú a nepriamo i etnickú diferencovanosť obyvateľov Uhorska*“ (s. 217). Gáfriková zároveň upozorňuje na konfesiónálne motivovanú selekciu turčianskych osobností zaradených do lexikónu, čím sa odlišuje táto Šmálova práca napríklad od zoznamu vzdelancov D. Cwittingera.

Štúdiou o Alexiovi Horányiovi sa Gáfrikovej podarilo prinavrátiť túto zaujímavú osobnosť aj do pozornosti slovenskej historiografie. Osobnosť, pre ktorú bola typická náboženská i národnostná tolerancia a ktorej prístup bol postavený na úcte k faktom, predstavuje „*tvoriacu sa koncepciu kritického dejepísectva v samotnom piaristickom ráde*“ (s. 238). Príslub G. Gáfrikovej o pokračujúcom výskume, pokiaľ ide o ďalšie Horányiho kultúrohistoriografické aktivity, ktorý prezentuje v závere svojej štúdie, iste s očakávaním prijíma celá vedecká obec.

Portréty dvoch najznámejších osobností z oblasti predhistórie našich literárnych dejín Michala Rotaridesa a Pavla Valaského spracovali Erika Brtňanová a Mária Novacká. Brtňanovej celistvý portrét Michala Rotaridesa svedčí o intenzívnom štúdiu autorky tak v archívnych materiáloch ako i v rukopisnej pozostalosti a sekundárnej literatúre. Rotaridesov pokus o spracovanie uhorskej histórie litterarie považuje Brtňanová za ambiciózný projekt a vyzdvihuje najmä jeho ukotvenosť v uhorskom i európskom prostredí. Charakterizuje Rotaridesa ako húževnatého bádateľa s definovanými vedeckými cieľmi, ako predchodcu osvieten-ských úsilí o prezentovanie vzdelaneckej „tváre“ Uhorska opretej o tradíciu a bohaté písomnic-

tvo. Zároveň treba pripomenúť, že Rotarides sa výrazným vkladom zaslúžil aj o spracovanie cirkevných dejín Uhorska a zároveň bol jedným z prvých, u ktorého medzi súpisom významných osobností nájdeme aj mená žien.

Dielo Pavla Valaského a najmä jeho *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra tempora delineatus* (Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce v Uhorsku na začiatku kráľovstva až do našich čias) je už v podstate ranoosvietenským pohľadom na kultúrne dejiny Uhorska. Mária Novacká poukázala na Valaského spôsob vyslovovania hodnotiacich stanovísk, ktorým sa už odlišoval od prevažne biografických a bibliografických súpisov svojich predchodcov. Zaujímavé a inšpiratívne je jej poukázanie na Valaského vzťah k populárnej učebnici Christopa Augusta Heumanna, čo dokazuje dôležitosť poznania nemeckého kultúrneho kontextu pre dejiny našej staršej literatúry a kultúry. Dôležitosť Valaského diela pre naše dejiny podčiarkuje aj pomerne rozsiahly výber z jeho tvorby. Nájdeme tu časť z jeho dosiaľ málo známej práce *Pokus o históriu vied a vzdelanosti v Uhorsku za panovania slávneho kráľa Mateja Korvína z Huňadu* (1769) a rozsiahlu časť z jeho najznámejšieho diela *Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce v Uhorsku vrátane dobových ohlasov z Prešpurských novín*.

Zaujímavá je aj príloha, v ktorej sú preklady krátkych úryvkov z diel významných európskych učencov ako Francis Bacon, Daniel Georg Morhof, Jakub Friedrich Reimann, Christoph August Heumann, ktorých diela najväčšmi rezonovali v našom prostredí a ktorých myšlienky a koncepcie sa podieľali na formovaní základov nášho kultúrneho a literárneho dejepisectva.

Kniha *Pannonia docta* je nepochybne významným edičným činom. Je to výsledok premyslenej, sústredenej a koncepcnej práce, prináša celý rad nových poznatkov, celý rad inšpirácií. Je súčasťou širšie poňatého projektu mapujúceho predhistóriu literárnej vedy, cirkevných a kultúrnych dejín, projektu, ktorý významnou mierou obohatí naše historické a kultúrne vedomie. Ostáva iba dúfať, že ho veľkoryso prijme aj súčasná doba, poznačená

pragmatickým prezentizmom, zjednodušujúcimi riešeniami a finančnou mizériou.

Eva Tkáčiková

Doubrovová, Jarmila: *SÉMIOTIKA V TEORII A PRAXI*. Proměny a stav oboru do konce 20. století. Praha : Portál, 2002. 160 s.

Publikáciu českej semiotiky a teoretiky J. Doubrovovej pod názvom *Sémiotika v teorii a praxi* možno v stručnosti charakterizovať ako úvod do príslušnej vednej disciplíny. V slovenskom spoločenskovednom, resp. literárnoviednom kontexte, ju možno tiež vnímať aj ako aktuálnu obdobu *Úvodu do semiotiky* od maďarského semiotika a folkloristu V. Voigta (Budapešť, 1977, Bratislava, 1981, prel. M. Žilková). V istom (veľmi obmedzenom) zmysle ju azda možno porovnať aj s informáciou slovenskej literárnej vedkyne N. Krausovej o aplikácii semiotických metód na oblasť literatúry, publikovanou v prvých číslach prvého ročníka časopisu *Romboid* (1966) pod názvom *K základom semiológie*. Bolo to v období, keď sa takmer všade vo svete začal semiotický výskum a semiotika konštituovala svoje medzinárodné inštitúcie. „Boli sme svedkami zriedkavej udalosti,“ spomína na začiatok šesťdesiatych rokov minulého storočia V. Voigt, „veda a názov s dvetisícročnou históriou vstúpili do vedeckej arény.“

Hoci je Doubrovovej „úvod“ predovšetkým *Úvodom do teoretickej semiotiky* (tak ho špecifikuje názov jednej z dvoch častí publikácie), pri predstavovaní základných princípov semiotiky, oboch jej dvoch hlavných prúdov (saussurovskej, diadickej koncepcie a peirceovskej, triadickej koncepcie), ako aj oboch jej základných alternatív (teórie ostenzie a teórie symbolu), autorku prednostne zaujímajú vývinové premeny semiotického myslenia, jeho historický kontext. Mimochoďom, Doubrovová svoj záujem o históriu vzniku a rozvíjania semiotických ideí v rámci filozofie, resp. v rámci špeciálnej, prípadne aplikovanej semiotiky (semiotiky hudby), prezentovala svojho času aj na Slovensku, a to v po-